

УДК 372.011.31:373.2

РЕФЛЕКСІЙНА КУЛЬТУРА ПЕДАГОГА ЯК ЦІННІСНИЙ ОРІЄНТИР ПЕДАГОГА-ПРОФЕСІОНАЛА

Кондратець І. В.

методист інформаційно-методичного центру
управління освіти і науки Новоград-Волинської міської ради
inna-kondratec@ukr.net

Стаття присвячена розкриттю поняття рефлексійної культури як одного із складників професіоналізму, ціннісного орієнтиру в саморозвиткові й самовдосконаленні фахових і особистісних якостей педагога дошкільного навчального закладу. Висвітлено наукові підходи у трактуванні дефініції „рефлексійна культура”, а також умови її формування.

Ключові слова: рефлексійна культура, рефлексія, умови розвитку рефлексійної культури, саморозвиток, професіоналізм, ціннісний орієнтир.

И. В. КОНДРАТЕЦ РЕФЛЕКСИВНАЯ КУЛЬТУРА ПЕДАГОГА ЯК ЦЕННОСТНЫЙ ОРИЕНТИР ПЕДАГОГА-ПРОФЕСІОНАЛА

Статья посвящена раскрытию понятия рефлексивной культуры как одной из составляющих профессионализма, ценностного ориентира в саморазвитии и самосовершенствовании профессиональных и личностных качеств педагога дошкольного образовательного учреждения. Освещены научные подходы в трактовке дефиниции „рефлексивная культура”, а также условия ее формирования.

Ключевые слова: рефлексивная культура, условия развития рефлексивной культуры, рефлексия, саморазвитие, профессионализм, ценностный ориентир.

I. V. KONDRATEC THE REFLECTIVE CULTURE OF THE TEACHER YAK VALUES TEACHER PROFESSIONAL

The article is devoted to the concept of reflexive culture as one of the components of professionalism, valuable guidance in self-development and self-improvement professional and personal qualities of the teacher of preschool educational institution. Lit scientific approaches in the interpretation of the definition of "reflexive culture", as well as the conditions of its formation.

Key words: reflexive culture, the conditions for the development of a reflective culture, reflection, self-development, professionalism, values.

Актуальність дослідження. Підготовка висококваліфікованих спеціалістів на сучасному етапі передбачає не тільки організацію глибокого,

системного й якісного засвоєння ними фундаментальних знань, формування відповідних практичних умінь і навичок, але й розвиток мотиваційної сфери, здатності до саморегуляції, удосконалення професійних та особистісних характеристик. У контексті цього підходу важливого значення набуває формування рефлексійної культури, необхідної для творчої самореалізації, досягнення високого рівня професійної майстерності педагогів дошкільних навчальних закладів.

Проте низка питань потребує тематичних досліджень, зокрема: уточнення сутності поняття „рефлексійна культура педагога дошкільного навчального закладу”; структури рефлексійної культури, добору методів, прийомів, засобів розвитку рефлексії у професійному навчанні фахівців дошкільної ланки; визначення психолого-педагогічних умов формування рефлексійної культури з урахуванням професійних особливостей педагогів-„дошкільників”; визначення закономірностей розвитку рефлексивних знань і вмінь та ін.

Ознайомлення з організацією навчально-виховного процесу в дошкільних навчальних закладах засвідчує наявність проблем і у практичній діяльності педагогів. Недостатня сформованість рефлексійного механізму утруднює роботу з визначення необхідної для фахового зростання інформації і перешкоджає включенню в активний ужиток засвоєних знань; недооцінювання ролі рефлексії в організації і здійсненні діяльності, низький рівень умінь самоаналізу перешкоджають професійному самовдосконаленню, налагодженню „суб’єкт-суб’єктних” стосунків між учасниками освітнього процесу.

Аналіз психолого-педагогічної літератури. Узагальнення наукових поглядів на проблему дозволило відзначити, що розвиток і становлення рефлексійної культури є важливим складником цілісного освітнього процесу: вона забезпечує підготовку до творчої самореалізації, що виявляється у відході від шаблонів і стереотипів у своїй професії; формування оцінно-критичного ставлення до різних аспектів; створення програми особистісного й професійного саморозвитку; послідовне збагачення професійного досвіду та майстерності. Установлено, що досліджуваній нами проблемі присвячено незначну кількість наукових праць, хоча у психологічних та педагогічних джерелах відсутній єдиний підхід до тлумачення дефініції „рефлексійна культура”. Зокрема, у В. Сластьоніна означене поняття трактується як сукупність індивідуальних, соціально зумовлених способів усвідомлення й переосмислення суб’єктом власної життєдіяльності, що містить рефлексійність як особистісну властивість, ціннісно-сміслові, життєві та професійні орієнтири [1].

Рефлексійну культуру педагога як психологічне новоутворення, притаманне природі творчої педагогічної праці, фактор професіоналізму, що характеризується сукупністю здібностей, способів і стратегій, які забезпечують усвідомлення змісту педагогічної діяльності, механізм подолання стереотипів особистісного росту й діяльності шляхом їх усвідомлення і висування інновацій, рішення проблемних ситуацій у ході виконання професійних завдань, визначає В. Єлисеєв [2]. Через призму здатності особистості здійснювати самодіагностику з метою самопізнання й саморозвитку, творчого перетворення власної діяльності розглядає рефлексійну культуру Д. Леонт'єв [3].

За Т. Бондаренко, рефлексійна культура виступає як інтегративне динамічне особистісне утворення, що виявляється в засвоєнні комплексу знань, умінь, засобів самопізнання, самооцінки, формування „Я-позиції”, уміння вирішувати ситуації розриву. До показників сформованості рефлексійної культури дослідник відносить теоретичні знання з рефлексії, рефлексійні вміння, здібності та наявність мотивації рефлексійної діяльності, усвідомлення процесу формування рефлексійної культури [4].

Для нас важливим є висновок Т. Шелкунової щодо циклічного, нелінійного характеру процесу формування рефлексійної культури педагога, який передбачає реалізацію послідовності кроків: діяльність – ускладнення в діяльності – рефлексія – скоректована діяльність, що забезпечує набуття рефлексійного досвіду й ускладнення педагогом рефлексійних процесів [5]. Характеристику професійної рефлексійної культури знаходимо у М. Набережневої, яка окреслює її як специфічний засіб організації та перетворювання рефлексійних здібностей і умінь у таку структуру і такий спосіб професійних дій, які адекватні ціннісно-смісловому змісту професійної діяльності фахівця [6]. Схоже визначення у Н. Пінегіної: рефлексійна культура розглядається як система засобів організації рефлексії, що містять у собі готовність діяти в ситуаціях з високим ступенем невизначеності, гнучкість у прийнятті рішень, прагнення до реалізації нововведень та інновацій, постійне спрямування на пошук нових, нестандартних шляхів вирішення професійних задач, здатність переосмислювати стереотипи професійного та особистісного досвіду [7].

Г. Дегтяр трактує, як особистісно-інтегроване утворення, що вміщує в себе комплекс знань, умінь, здібностей, які реалізуються через спеціальні дії, спрямовані на виявлення, оцінку й узагальнення найбільш суттєвих ознак педагогічного процесу з метою досягнення його якісних змін, а також професійне та особистісне удосконалення [8]. Взаємозв'язок особистісного і професійного складників у структурі рефлексійної культури підкреслює К.

Павелків. Сформованість рефлексійної культури, на думку дослідниці, визначається стійкою професійно-педагогічною мотивацією, упевненістю у власних силах та адекватною самооцінкою, високим рівнем суб'єктивного контролю, виявом особистої відповідальності за себе та інших, прагненням до досягнень у різних видах діяльності; узагальненістю й системністю теоретичних знань, здатністю до активного саморозвитку, постійного аналізу й оцінки професійно-педагогічної діяльності та себе як її суб'єкта; високим рівнем сформованості рефлексійних педагогічних умінь і креативністю [9].

Теоретичному обґрунтуванню рефлексійної культури присвячено роботи С. Немченко, О. Лебідь, які вважають означене поняття інваріантою професійної культури педагога в цілому та професіоналізму особистості, що виявляється в готовності „усвідомлювати, переосмислювати та творчо перетворювати свій особистісний та професійний досвід, гнучко та конструктивно інтегрувати породжені в підсумку цього інновації в систему особистої діяльності та на цій основі досягати високої стабільної ефективної діяльності, а також здійснювати активний особистісно орієнтований розвиток” [10]. Без рефлексійної культури, переконані дослідники, „неможливо вирішити проблему творчого довголіття особистості, формування мотивації до саморозвитку” [10].

На тісний взаємозв'язок професійної та рефлексійної культури вказує й дослідник Н. Мазур: „Професійна культура є більш високим рівнем професіоналізму, досягнутим через філософське осмислення та саморефлексію професії, і є інтеграційною якістю особистості педагога-професіонала, умовою та передумовою результативної педагогічної діяльності, складним особистісним новоутворенням, що інтегрує рефлексійну культуру, професійну компетентність, педагогічну майстерність, здатність до науково-дослідної діяльності, спрямованої на професійне самовдосконалення та самореалізацію; не лише визначає пізнавальні інтереси особистості, а й обумовлює світоглядні установки, ціннісні орієнтації, загальне життєве кредо” [12].

Різноманітні аспекти розвитку рефлексійної культури педагогів відображено у дисертаційних роботах дослідників О. Анісімова, Г. Єрмакової, Л. Кравець, І. Котик, Кунаковської, М. Лук'янової, М. Марусинець, М. Михнюк та інших. Аналіз психологічних і педагогічних джерел дозволив нам визначити рефлексійну культуру як якісну характеристику людини, складне особистісне утворення, сформоване на основі знань, умінь, способів здійснення рефлексії, спрямованої на аналіз і оцінку життєдіяльності з метою особистісного й професійного самовдосконалення.

Виклад основного матеріалу статті. Оновленій системі освіти потрібен педагог, здатний оперативно реагувати на суспільні зміни, аналізувати й корегувати діяльність відповідно до соціальних вимог і потреб, а відтак педагогічна рефлексія стає невід’ємною частиною і запорукою ефективної праці, особистісного і професійного розвитку. Варто зауважити, що професійна діяльність вихователя дошкільного навчального закладу має свою специфіку, яка полягає в особливому форматі спілкування дітей і дорослих, значенні створеного розвивального середовища, організації пізнавальної й дослідницької діяльності, ігровому характері проведення занять із малюками. На думку Т. Піроженко, педагог має володіти добре вираженими здібностями до адекватної рефлексії своїх індивідуальних особливостей особистості та до власних професійних можливостей”, „вихователіві необхідне знання того, як його „Я”, його особистісні якості стають надбанням дітей” [13].

Професійна рефлексія – це співвідношення себе, можливостей власного „Я” з тим, що вимагає обрана професія, разом із існуючими про неї уявленнями. Ці уявлення є досить динамічними і можуть розвиватися. Вони допомагають людині сформувані отримані результати, передбачити цілі подальшої роботи, скоректувати і самовдосконалити свій професійний шлях.

Цілком очевидно, що при наявності певних педагогічних умов у процесі набуття відповідних знань, умінь і навичок, педагоги мають змогу сформувані і розвинути власну рефлексійну культуру. У процесі експериментального пошуку та з урахуванням результатів дослідницьких розвідок, що були вказані вище, було визначено педагогічні умови, які забезпечують ефективність розвитку рефлексійної культури педагогів дошкільних навчальних закладів: 1) створення рефлексійного середовища, що забезпечить цілісність змісту, методів, прийомів, форм і засобів формування рефлексійної культури (організація різноманітних форм і засобів для самопізнання й самореалізації особистості); 2) реалізація векторності рефлексії, безперервності й поетапності вироблення рефлексійних умінь з урахуванням специфіки діяльності педагога дошкільного навчального закладу (спрямування уваги як на особистісну та професійну рефлексію); 3) усвідомлення сутності й актуальності рефлексії як засобу особистісного й професійного розвитку, набуття стійкої мотивації до її здійснення (сукупність внутрішніх та зовнішніх чинників, які стимулюють педагога до діяльності, використання прийомів рефлексійної діяльності; обмін педагогів рефлексійним досвідом).

При реалізації першої педагогічної умови, педагоги набувають відповідних знань, умінь і навичок у створеному рефлексійному середовищі,

яке спрямоване на розвиток у його суб'єктів усіх видів та рівнів рефлексії за рахунок використання різноманітних навчальних засобів, сучасних методик і технологій (консультативні коучинги, концентроване навчання, фреймв-підхід, акмеологічні технології та ін.). У спеціально організованій рефлексійній діяльності педагоги завдяки застосованим формам роботи (семінар-рефлексія, групові дискусії, дебати, мозковий штурм, педагогічний ринг, ток-ринг, педагогічна гра, метод case-study (метод ситуаційного аналізу та інциденту) мають змогу практично реалізувати свої прагнення щодо розвитку рефлексійної культури, уміння використовувати набуті знання, відбираючи серед них необхідні для вирішення професійних і життєвих ситуацій, які виникають у процесі життєдіяльності, формувати й розв'язувати рефлексійні задачі, самостійно визначати ланцюжок послідовних завдань для виконання, що сприяють досягненню успіху, зокрема, за допомогою цільової технологічної карти-путівника.

Реалізація умови векторності рефлексії, безперервності і поетапності вироблення рефлексивних умінь з урахуванням специфіки діяльності педагога дошкільного навчального закладу передбачає низку практичних методів, спрямованих на самосприйняття й самопізнання педагогами себе як особистості й професіонала. Моделюванню різних особистісних та професійних ситуацій, формуванню навичок емоційної та рефлексійної культури сприяють методи самодіагностики (автоінтерв'ю), імітацій та метафори; педагогічне спостереження, емпатія; застосування психологічних етюдів, психогімнастики, медитативно-релаксаційних вправ; проведення фестивалів діяльнісної педагогіки, панорами педагогічних проєктів, ділового театру, бліц-вистави тощо. Особистісні якості, що є значущими для життя та професійної діяльності, рефлексуються педагогами в інтерактивних, кокологічних, репрезентаційних іграх і вправах. Ефективним є також застосування діагностичного комплексу вправ і методик, ведення щоденника рефлексивних нотаток, карти-самодіагностики знань про рефлексію, листа оцінювання рефлексивних умінь, що в цілому дозволяє педагогам вирішувати проблеми в плані переусвідомлення стереотипів мислення й утворення нових смислів свідомості з метою саморозвитку і вдосконалення професійної майстерності загалом.

Реалізація третьої умови „усвідомлення педагогами сутності й актуальності рефлексії як засобу особистісного й професійного розвитку, набуття стійкої мотивації до її здійснення” забезпечується завдяки діагностичним і практичним методам професійного навчання, підсилюється проведенням творчих конкурсів, педагогічних бенєфісів, презентацій портфоліо діагностично-емоційних, інтерактивних та рефлексійно-

узагальнювальних вправ і використанням системи домашніх практикумів, застосуванням індивідуальної карти рефлексійного супроводу педагога та листів оцінювання. Мотивація до здійснення рефлексії ефективно розвивається за допомогою інтерактивної роботи педагогів у групах, а саме в проведенні майстер-класів, рефлексивних тренінгів та рефлексивного кола, на яких активно застосовуються методи проектів та кооперативного навчання, що формують уміння співробітництва і взаємодії, відповідальності та моральної підтримки, ведення діалогу і дискусій, розв'язання конфліктів, виконання менеджментських функцій.

Завдяки застосованим технологіям, методам і прийомам, які використовуються в індивідуальних, групових та колективних формах роботи з педагогами дошкільних навчальних закладів рівень розвитку загальної, професійної та рефлексивної культури значно зростає. Удосконалюються знання працівників про взаємозв'язок між педагогічною та рефлексійною культурою, закономірності формування та розвитку рефлексійної культури, загальні принципи побудови та функціонування рефлексійного середовища. Педагогами усвідомлюються необхідність і можливості рефлексії своєї життєдіяльності; зміст, цілі, методи, прийоми, форми здійснення рефлексійного підходу в освіті. Розвиваються уміння виявляти власні індивідуально-психологічні особливості, потенційні можливості, потреби, прагнення та мотиви в особистісній і фаховій діяльності; адекватно оцінювати свій психічний стан; проводити аналіз труднощів, що виникають, виявляти причини можливих помилок, знаходити засоби їх усунення, планувати і прогнозувати результати наступної діяльності; побачити в педагогічній ситуації проблему і оформити її у вигляді педагогічних завдань тощо.

Висновок. Отже, розглядання рефлексійної культури як ціннісного орієнтира педагога-професіонала, при створенні відповідних психолого-педагогічних умов, забезпечує ефективність процесу саморозвитку й самовдосконалення працівника зокрема і підвищення фахової майстерності й рівня компетентності загалом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2001. – 1440 с.
2. Піроженко Т. О. Особистість дошкільника: перспектива розвитку: навч.-метод. посіб. / Тамара Олександрівна Піроженко. – Тернопіль : Мандрівець, 2010. – 136 с.
3. Технології розвитку критичного мислення учнів / Кроуфорд А., Саул В., Метью С., Макінстер Д.; Наук. ред., передм. О. І. Пометун. – К.: Вид-во "Плеяди", 2006. – 220 с.

4. Фасоля А. М. Вчимося ставити запитання / Анатолій Миколайович Фасоля // Укр. мова та л-ра. – 2004. – № 20. – С. 22–24.
5. Хуторской А.В. Современная дидактика / Андрей Викторович Хуторской. – СПб: Питер, 2001. – 544 с.

REFERENCES

1. Busel, V. T. (2001). Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainiskoi movy [Great Dictionary of Modern Ukrainian]. Kyiv; Irpin: Perun [in Ukrainian].
2. Pirozhenko, T. O. (2010). Osobystist doshkilnyka: perspektyva rozvytku [Personality preschooler perspective]. Ternopil: Mandrivets [in Ukrainian].
3. Krouford, A., Saul, V., Metiu, S., & Makinster, D. (2006). Tekhnolohii rozvytku krytychnoho myslennia uchniv [Technology of critical thinking]. Kyiv: Pleiades [in Ukrainian].
4. Fasolia, A. M. (2004). Vchymosia stavtyty zapytannia [Learn to ask questions]. Ukr. mova ta l-ra. – Ukr. Language and l-ra, 20, 22-24 [in Ukrainian].
5. Khutorskoi, A.V. (2001). Sovremennaia dydaktyka [Modern didactics]. Sankt-Peterburg [in Russian].

УДК 159.923

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЧИННИКИ ВИБОРУ ДИТИНОЮ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ СОЦІАЛЬНО ЗНАЧУЩИХ ЦІННОСТЕЙ

Піроженко Т. О.

доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії психології
дошкільника, Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України

Стаття присвячена аналізу проблеми співвідношення зовнішніх (соціально-педагогічних) та внутрішніх (психологічних) факторів впливу на процес прийняття дитиною старшого дошкільного віку соціально значущих цінностей. Наголошується, що психолого-педагогічний супровід розвитку дитини старшого дошкільного віку у період вікової кризи регуляції поведінки на 6 (7) роках життя потребує врахування закономірностей розвитку важливіших надбань ціннісно-сислової сфери, які сприяють збереженню цілісності особистості дитини дошкільного віку на етапі кардинальної зміни соціальної ситуації розвитку малюка (дошкільна-початкова освіта).

Ключові слова: ціннісні орієнтації, освітній простір, становлення особистості, вікова криза регуляції поведінки 6 (7) року життя, життєва компетентність.